

QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASÍNÍN RUDALÍ EMES MINERAL RESURSLARÍNÍN GEOGRAFIYALÍQ JAYLASÍWÍ

Iskenderov A.B.,

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutu

Tursınbaev A.K.,

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutu

Seydullayev A.M.

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutu

Aymaqlardıń ámeldegi tábiyiy ekonomikalıq potencialnan nátiyjeli paydalanıwdı esapqa alǵan halda, strukturalıq ózgerisler bazar reformaların tereńlestiriw hám ekonomikanı liberallastiriwnıń eń zárúrli ústin turatuǵın baǵdarı bolıp tabıladı. Mámleket ekonomikasınıń strukturalıq ózgerislerin ámelge asırıwda onıń aymaqlıq tárepi qatnasıwı kerek. Tómen rawajlangan aymaqlar ekonomikasın rawajlandırıw resurs hám islep shıǵarıw potencialnan kompleks hám nátiyjeli paydalanıwdı támiyinleydi. Bul jerde islep shıǵarıw kúshlerin aqılǵa say jaylastırıw, sistemalı qolay islep shıǵarıw jáne social infrastrukturalardı jaratıw, qosımsha jergilikli hám shet el investitsiyalardı qosıw zárúr bolıp tabıladı.[4]

Rudalı emes mineral resurslar Qaraqalpaqstan respublikasınıń barlıq aymaqlarında ushırasadı. Bunıń tiykarǵı sebebi, respublika aymaǵınıń uzaq dáwirler dawamında teńiz astında bolǵanlıǵı, sonday-aq, gercin taw payda bolıw basqıshına kelip respublika aymaǵında seysmikalıq jaǵdaylardıń tásirini sezilgenligi menen baylanıslı bolıp tabıladı. Olardıń quramına mineral duzlar, fosforitler, qurılıs materialları sıyaqlılar kiredi.

Mineral duzlardıń eń iri kánleri Barsakelmes, Qarawımbet, Aqkól, Qamıslı, Menshikli sıyaqlı jerlerden tabılǵan. Olardıń kópshiligi as duzı bolıp esaplanadı. Ústirttegi Qońırat soda zavodı ushın Barsakelmes hám Qarawımbet duz kánleri tawsılmas shiyki zat deregi bolıp, bul kárxananiń uzaq jıllar dawamında úzliksiz islewin támiyinleydi.

Barsakelmes káni eń úlken duzlı kól bolıp, maydanı 1000 km² ge jetedi. Duz kóldiń barlıq jerinde birdey tarqalǵan. Qalınlıǵı 25 metrge shekem jetedi. Bul jerde joqarı sapalı as duzı bar. Geologiyalıq qorı bolsa 10 mlrd. tonna dep bahalanǵan. Barsakelmes duz káni iri sanaat óndirisin shólkemlestiriw ushın

“GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS”

atamasındaǵı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

múmkınshilik jarattı. Kándeǵi duz jer betine shıǵıp atır, al Qońırat – Beynew temir jolınıń bul jerge jaqın ótiwi Barsakelmes duz káninen paydalanıwdı ańsatlastıradı.

Qarawımbet duz káni bolsa Qońıratnıń 50 km batısında 15 km² maydandı iyelep jatır. Duz qatlamları jer ústine shıǵıp, onıń qalınlıǵı 1,5-2 metrge shekem jetedi. Quramında NaCl hám magniy sulfatı bar. Qorı 30 mln. tonna shamasında bahalanǵan. Biraq, bul káni ele tolıǵı menen izertlenbegen.[5]

Fosforit kánleri Sultan Wáyis tawınıń Xojakól jaǵalawında, Xojeli qalasınıń átiraplarında, Ústirttegi Aqstumsıqta, Qaplaqırda, Qulataqırda, Aral teńiziniń qubla-batıs jaǵalarında, Qızılqumda, Shaǵaltoǵayda h.t.b. jerlerde ushıraydı. Olar Qaraqalpaqstanda por dáwiriniń senon qatlamlarında jaylasqan. Qalınlıǵı 0,1-1,0 metrge shekem barsa, muǵdarı yaǵnıy P₂O₅ 5-8%, al hár bir kub metrinde 50-280 kg fosforit degen sóz.[3]

Shaǵal toǵay káni Nókisten 20 km dey qubla-batısta jaylasqan bolıp, maydanı 33 km², qatlam qalınlıǵı 0,25 m. P₂O₅ muǵdarı 12%, geypara jerlerinde 20%. Qorı shama menen 20 mln. tonna.

Xojeli káninde fosforitlerdiń qorı 1,3 mln. tonnandı quraydı. Solay etip Qaraqalpaqstandaǵı fosforitlerdiń ulıwma qorı 70 mln. tonnaǵa jetedi.

Qaraqalpaqstandaǵı fosforit kánleri geologiyalıq hám texnologiyalıq jaqtan elede tereń izertleniwi kerek.

Talk Sultan Wáyis tawında Ziynelbulaq káninde tabılǵan. Kániniń anıqlanǵan qorı A+B+C kategoriyaları boyınsha 27000 mıń tonna. Biraq talktıń bul jerde elede kóp qorların tabıw múmkın.

Granit Sultan Wáyis tawında Darwazataw hám Kókaralda eki iri kánde jaylasqan. Bul jerlerde granit almindin minerallardan ibarat bolıp, devon dáwiri slanecleriniń ishinde, jerdiń betinen 3-4 m tereńlikte jatadı. Qorı 50 mıń tonnaǵa jetedi. Granit abraziv materiallar ushın qollanıladı. Abraziv materiallar ádette joqarı qalınlıqqa iye bolǵanlıqtan olar materiallardıń, qımbat bahalı taslardıń hám basqa materiallardıń betlerin tegislew jáne kórkemlew ushın qollanıladı.

Kvarc Sultan Wáyis tawında ushıraydı. Bul jerde kvarc tamır sıyaqlı tarmaqlanıp, 98% ke shekem sap túrinde ushırasadı. Shamalanǵan qorı 10 mln. tonnandan zıyat.

Bezew beriwshi taslar kánleri Sultan Wáyista ushırasadı. Respublikamız aymaǵında ushırasatuǵın bezew beriwshi taslardıń tiykarǵı bólegin yashma hám biryuza quraydı.

Ziynelbulaq taw káni negizinde jılına 140 mıń tonna topıraqlı joqarı quwatına iye kárxanalardı shólkemlestiriw múmkın. Bunnan tısqarı, 3 kániniń

maǵlıwmatlar bazasında bekkem magnezitlerge shıdamlı gerbishlerdi shólkemlestiriw múmkin.

Sultan Wáyis ekonomikalıq, sociallıq tárepten de zárúrli bolıp tabıladı. Izertlewler waqtında mineral shiyki ónim rezervleri tek ǵana jergilikli mútajliklerdi ámelge asırıw, bálki respublikanıń basqa regionları mútajliklerin ámelge asırıw ushın ónim islep shıǵarıw imkaniyatın beredi.[1,2]

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Искендеров А.Б. Султон-Увайс тоғи минерал ресурсларининг географик жойлашиши ва хўжаликдаги аҳамияти// Ўзбекистон География жамияти ахбороти, № 37.-Т., 2011.-Б. - 47-49.
2. Искендеров А.Б. Султон-Увайс тоғи минерал ресурсларининг географик жойлашишини ўрганиш масалалари (металли фойдали бойликлар мисолида)// Қўхна ва навқирон география. Илмий-амалий конф.материаллари. –Т.,ЎЗМУ, 2009. Б.-107-108.
3. Искендеров, А.Б., & Абдираманов, Б.С.У.(2022). ЖАНУБИЙ ОРОЛБЎЙИДАГИ ТАБИЙ ГАЗ КОНЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10), 335-339.
4. Искендеров,А.Б., & Длимбетов,Қ.Ж. (2022). ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ НЕФТЬ-ГАЗ ТАБИЙ РЕСУРСЛАРИДАН КЕЛАЖАК ФОЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 21, pp. 251-254).
5. Iskenderov A.B., uli Saliyev E.P., ulı Abdıramanov B.S. SANAATTI RAWAJLANDIRIWDA TÁBIYIY SHÁRAYAT HÁM TÁBIYIY RESURSLARDIŇ POTENCIALLARI //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 4. – С. 826-830.